

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО АКТОРА

Це був письменник, що працював на ідею соборної, самостійної України.

Він розумів не тільки мистецьку суть театру, а і його агітаційну можливість і цілеспрямовано працював на театр, глядача і читача. Як драматург він просто не встиг зреалізуватися...

Олександр Павлович (сценічне ім'я – Олелько) Островський народився 1887 р. у Золотоноші на Полтавщині в українській родині, яка мала козацьке походження. Навчався у місцевій юнацькій гімназії, де вперше познайомився з програмними засадами Револьюційної Української партії (РУП) – першої на підросійській Україні політичної партії і під її впливом став справжнім «мазепинцем». У 1905 р. РУП розкололася на дві гілки - «Спілку» і Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). О.Островський вступив до останньої і у її складі брав активну участь у боротьбі з царським самодержавством у роки першої Російської революції 1905-1907 років.

Після поразки революції О. Островський змушений був емігрувати до Західної України, що входила на той час до складу Австро-Угорської імперії. Рятуючись від переслідувань з боку царизму, в Галичині знайшли прихисток немало українських патріотів, а найперше – лідери УСДРП Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізняк, Микола Троцький, Лев Юркевич та ін. Там у 1908 р. О.Островський знайшов свою долю – вірну дружину Анну Петрівну.

У 1912 р. О.Островський повернувся у підросійську Україну, маючи намір пов'язати своє життя з театром, який був його давнім захопленням. З українською трупю побував у багатьох містах України, ставили переважно п'єси українських драматургів М.Старицького, М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого та ін.. Але займатися улюбленою справою довелося недовго. З початком першої світової війни О.Островський був мобілізований до російської армії.

Військову службу відбував на Закавказькому фронті, де його й застала Лютнева революція 1917 р.

Після повалення царського самодержавства в Росії і створення 3 березня 1917 р. в Києві Центральної Ради в Україні розпочався бурхливий процес національного відродження, який охопив найвіддаленіші куточки колишньої Російської імперії, включаючи й українців, що служили у складі російської армії. Почався стихійний процес формування в ній українізованих частин. О.Островський влітку 1917 р. вступив до української партії соціалістів-революціонерів і став одним із ініціаторів українізації 5-го корпусу російської армії, що стояв у Грузії. Українська крайова рада Закавказзя призначила 3 січня 1918 р. тимчасово виконуючим обов'язки отамана 5-го українізованого корпусу полковника Васильченка. 123-ю піхотну дивізію очолив генерал-майор Діденко, а 127-у піхотну дивізію – генерал-майор Хильченко. Інспектором артилерії корпусу було призначено полковника Руссіяна, який не володів українською мовою, але в цей нелегкий час вирішив послужити молодій Українській Народній республіці, яка щойно народилася.

14 січня 1918 р. Українська Крайова рада Закавказзя заявила про свою підтримку проголошеної 7 листопада 1917 р. Української Народної республіки і чекала інструкцій від Центральної Ради, але ні підтримки, ні конкретних вказівок не одержала. Лідери Центральної Ради перебували в полоні соціалістичних ілюзій, нічого не зробили для створення національної української армії і в умовах більшовицької агресії проявили повну безпорадність. Вояки 5-го українізованого корпусу рвалися до рідних домівок і, не дочекавшись відповіді від Центральної Ради, вирушили хто як міг в Україну морем самостійно. Українці (селяни, працівники залізничного транспорту, телеграфу, пошти тощо) в умовах формування національних урядів на Закавказзі також хотіли повернутися в Україну, шукали захисту в Центральної Ради, але не дочекалися. Українці Закавказзя були залишені напризволяще і кожний добирався на Батьківщину самотужки [3, Арк.10-11].

О.Островський з дружиною і двома доньками повернувся в Україну на початку березня 1918 р. У Золотоноші, де пройшли його дитинство і юність, на цей час склалася надзвичайно напружена ситуація. Люди не могли прийти до тями після погрому, який вчинили російські червоногвардійці Муравйова у Києві. Вони вперше побачили справжнє обличчя більшовицької диктатури. Члени українських політичних партій або поховалися або повтікали на захід разом із Центральною Радою. Створена за доби УНР міліція розбіглася, рятуючись від червоного терору. Комісар «революційного» загону, що вступив разом із воїнством Муравйова до Золотоноші, оголосив себе анархістом і противником будь-якої влади, крім своєї. У місті панували безладдя і розгул криміналітету. Всі чекали приходу німців як гарантів стабільності та правопорядку.

Для захисту свого життя і майна жителі Золотоноші створили з-поміж себе загін самооборони у складі 60 чоловік під назвою «вільне козацтво». Як людину військову, отаманом козацького куреня громада призначила О.Островського. Голова Золотоніської повітової Селянської спілки Трохим Гайдамака, який одночасно вважався і головою військово-революційного комітету, видав козакам 60 гвинтівок і наказав виконувати в місті поліцейські функції та охороняти від розграбування розташовані в Золотоноші військові інтендантські склади. Охорона не вдалася, позаяк створений із військовополонених чехословаків загін у складі російської армії, що знаходився у Драбові, розігнав охорону і забрав для власних потреб військово майно. Чехословаки обіцяли його повернути, але не повернули. Щоб змусити чехословаків дотримуватися слова, у Драбів послали офіцера Легіна з невеликим загonom і паровозом, але його обстріляли і до міста не пустили. Через декілька днів Золотоніський ревком послав у Драбів козацький курінь О.Островського, але ця операція закінчилася також невдачею. Поблизу роз'їзду Мехедівка курінь обстріляли, на цей раз із гармат. Ніхто не постраждав, але «вільні козаки», більшість із яких тримали зброю вперше у житті, розбіглися з

переляку. Від куреня залишилося лише вісім козаків. Після такого прикрого випадку Легін подався до Черкас, а О.Островський – до Києва.

Роботи на сцені у столиці України О.Островський не знайшов, позаяк театри були переповнені акторами, до того ж конкуренція між ними була великою, тому знову довелося повертатися до Золотоноші. Під час втечі більшовиків із України у березні 1918 р. О.Островський із загоном добровольців вигнав із Золотоноші загін червоногвардійців під командою комісара Гальперіна і відновив у місті владу Центральної Ради.

Як тільки-но до Золотоноші вступила Запорізька бригада генерала Натієва, О.Островського знову призначили курінним отаманом «вільних козаків» з тим, щоб він забезпечив охорону правопорядку в місті, але цю посаду він обіймав лише кілька тижнів. 14 квітня 1918 р. губернський військовий комісар Центральної Ради отаман Кудрявцев призначив полковника Дмитра Ясенюка комендантом Золотоніського повіту і О.Островський здав йому курінь, який переформували у військову частину української армії. Після приходу до влади в Україні 29 квітня 1918 р. гетьмана П.Скоропадського курінь знову розбігся [6, С.168].

О.Островський переїхав до Полтави і влаштувався на роботу актором і одночасно режисером у Міському театрі. Здавалося б, нарешті можна було спокійно займатися улюбленою справою, але не судилося. Влітку 1918 р. з партії українських есерів виділилося ліве крило. Прибічники лівих поглядів гуртувалися навколо газети «Боротьба», звідси і дістали назву боротьбистів. Вони виступали за радянську форму влади, але незалежну від Москви Українську державу. О.Островський поділяв погляди боротьбистів, хоча офіційно членом партії не був. Коли ж партія боротьбистів оголосила повстання проти гетьмана П.Скоропадського, він у вересні 1918 р. пристав до нього [3, Арк.33].

Восени 1918 р. на ґрунті поразок у першій світовій війні в Німеччині та Австро-Угорщині розпочалися демократичні революції. Окупаційний режим в Україні послаб, а з ним захиталася і влада гетьмана. У надвечірній час 27

листопада селянські повстанські загони вступили до Полтави, а наступного дня до міста почали прибувати і регулярні частини Запорозької дивізії П.Болбочана. У місті та губернії була встановлена влада Директорії УНР.

З великою радістю і надією зустрів О.Островський відновлення демократичної Української Народної республіки. Він повернувся до мистецької діяльності і продовжував працювати актором Першої української трупи Міського театру та режисером Першої пересувної трупи, яка гастролювала містами і селами Полтавщини. Під час однієї з вистав п'єси «Гетьман Дорошенко» у Міському театрі О.Островський вигукнув зі сцени «Хай живе самостійна Україна!», чим викликав бурхливі оплески глядачів. Пізніше цей епізод став одним із пунктів звинувачення його в «українському шовінізмі» (націоналізмі).

В опублікованих через багато років спогадах Дмитро Соловей писав, що О.Островський запам'ятався йому, як «молодий мужчина років 35-40, огрядний, цвітучий, добре одягнений, можна сказати – блискучий! Разом із тим, виразне, красиве його лице було суворе й похмуре» [4, С.142-143]. О.Островський горів роботою, не шкодуючи ні сил, ні здоров'я, позаяк театр для пересічних полтавців був єдиною розвагою і духовним храмом в роки революційних потрясінь.

Поряд із сценічним життям О.Островський продовжував писати прозові і драматичні художні твори. Протягом 1917-1918 років у Києві та Золотоноші вийшли друком його повісті і оповідання: «Руйнування Батурина», «Полтава», «Берестечко», «Петрик», «Руйнування Чортомлицької Січі», а також п'єси «Гетьман Іван Мазепа» та «Нірвана».

Менше двох місяців існувала в Полтаві українська влада Директорії УНР. Скориставшись послабленням, а згодом і крахом австро-німецького окупаційного режиму та Гетьманщини, більшовицька Росія вдруге розпочала агресію проти України. Захопивши в січні 1919 р. Харків, червоні війська вступили на терени Полтавщини. Для української національної культури настали часи більшовицької окупації.

Визначною подією у громадському житті Полтавщини, як і раніше, було вшанування пам'яті Пророка України Тараса Шевченка під час проведення з цієї нагоди Шевченківських днів. 11 березня у Полтавському Успенському кафедральному соборі співав український національний хор під орудою Ф.Попадича. Вшанувати пам'ять народного Поета зібралося стільки людей, що собор не міг вмістити всіх бажаючих бути присутніми на урочистій панахиді і сотні полтавців стояли навколо нього. Такі ж урочистості були проведені в усіх школах та «Просвітах» Полтавщини. У міському театрі О.Островський натхненно читав зі сцени патріотичні вірші Т.Шевченка. Незабаром після Шевченківських днів Національний хор об'єднався з Українським хором імені Т.Шевченка, який став провідним не лише серед мистецьких колективів Полтави, але і всієї губернії.

Започатковане Центральною Радою українське національне відродження стримувалося грубими втручаннями більшовицьких верховодів, які чинили шалений наступ на будь-які прояви українського національного життя. Першими жертвами комуністів були представники української інтелігенції, які були провідниками національного відродження краю. 21 січня 1918 р. під час першого приходу російських більшовиків в Україну червоногвардійці розстріляли Леонарда Бочковського лише за те, що в його кишені знайшли червоний квиток члена Української Центральної Ради. Разом із ним загинули і молоді українські патріоти Богдан Зарудний та Ісаак Пугач [1]. Їх убивство було безглуздом і нічим не виправданим злочином комуністичного режиму проти української інтелігенції.

У лютому 1919 р. більшовики розпустили губернське земство – єдиний орган місцевого самоврядування, що на професійному рівні опікувався господарським життям краю. Разом із ним було ліквідовано і педагогічне бюро, яке займалося розвитком української національної освіти на Полтавщині. Практично завмерла робота і видавництва Полтавської спілки споживчих

товариств, позаяк комуністи реквізували з нього для друкування своїх агіток всі запаси паперу.

У тяжких умовах червоного терору доводилося працювати і співробітникам «Комітету по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи Полтавщини», який очолював Михайло Рудинський. Це був жорстокий час, коли комуністи нищили все, що мало відношення до старого дореволюційного укладу життя, коли навіть саме життя переставало бути власністю людини. У полум'ї розбурханої більшовиками революції і братовбивчої громадянської війни гинули найцінніші пам'ятки культури і людської цивілізації. Червоноармійці 8-го полку і місцеві селяни розграбували, а потім спалили величезний палац князів Кочубеїв у Диканці.

16 червня 1919 р. відповідно до постанови Опішнянського революційного штабу після вистави М.Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» були заарештовані місцеві самодіяльні актори Д.Білик, П.Рева, П.Начальний, І.Задорожний, І.Кулинич і П.Левіна – звичайні сільські інтелігенти, які до приходу більшовиків з Росії входили до української партії соціалістів-революціонерів і працювали у місцевій «Просвіті». Причина арешту була для комуністів стандартною: звинувачення в «українському шовінізмі», тобто в любові до рідного краю [2, Арк.42].

Театральне життя Полтавщини було поставлене під жорстокий контроль більшовицьких комісарів, які нав'язували людям комуністичні догми своєї ідеології. О.Островський намагався пристосуватися до умов радянської дійсності, залишитися поза політикою і віддатися своїй улюбленій справі – театру. Один із лідерів полтавських боротьбистів Матена-Богаєвич, який знав його з часів спільної боротьби проти Гетьманщини, пізніше свідчив у Чека: « За характером Островський – типовий актор: непостійний, запальний, чванькуватий, амбітний і страшенно образливий. Ці риси його характеру посилюються його надзвичайною нервозністю» [3, Арк.34].

2 червня 1919 р. під час концерту у Міському театрі О.Островський читав зі сцени поему Т.Шевченка «Гайдамаки»: «Ой, Дніпре мій Дніпре,/ Широкий та

дужий/ Багато ти, батьку, у море носив/ Козацької крові; ще понесеш, друже!/
далі:

«Оживуть гетьмани в золотім жупані;

Прокинетесь доля; козак заспіва:

«Ні жида, ні ляха», а в степах України –

О, Боже мій милий – блисне булава!».

Після цих слів голова Полтавського губкому КП(б) У Я.Дробніс , який був присутнім на виставі розлютився, і тут же наказав: «Эту петлюровскую сволочь нужно немедленно арестовать» [4, С.143]. Вже наступного дня за стандартним звинуваченням у контрреволюційності «Особый отдел» (завідуючий – Сіпельгас) Полтавської губернської Чека заарештував О.Островського.

На захист О.Островського, якому загрожував розстріл, стала професійна спілка акторів і працівники сцени, яка висловила протест проти його арешту і вимагала звільнення. Завідуючий відділом управління Полтавського губвиконкому і відомий у місті більшовик П.Маслич звернувся до губернської Чека із запитом, на якій підставі вони заарештували члена профспілки і відомого в Полтаві актора. Чекісти відповіли, що О.Островський ув'язнений тому, що брав участь у боротьбі з червоними під час їх першого приходу в Україну на початку 1918 р. При цьому чекісти посилалися на свідчення колишнього голови Золотоніського ревкому Т.Гайдамаки , який свідомо перекрутивши факти, підтвердив, що саме О.Островський у лютому 1918 р. був організатором «вільного козацтва» у місті і брав участь у боях з червоними. Свідчення Т.Гайдамаки підтвердив і Мойсей Раппопорт, написавши доноса у Чека.

На захист О.Островського стала спільниця більшовиків у боротьбі з Гетьманщиною і Директорією УНР українська партія комуністів-боротьбистів. У адресованому Полтавському губернському Чека листі її лідер Матена-Богаєвич писав: «Розстріл його не зміцнить революцію, а лише позбавить

український театр талановитого українського актора і буде розглядатися українськими національними колами як боротьба радянської влади з українством взагалі». Матена-Богаєвич намагався переконати більшовицьких верховодів міста, що О.Островський не прихильник, але і не ворог радянської влади: «Я не хотів би бути пророком, - продовжував він, - але якщо застосовувати розстріл до всіх тих, хто відноситься нейтрально до радянської влади, то довелось б, напевно, розстріляти добру чверть, якщо не половину всього населення» [3, Арк.34]. Але все було марно.

11 червня 1919 р. «особый отдел» губернської Чека виніс вирок: О.Островського, «як явного і затятого противника радянської влади і при цьому цілком переконаного, а тому невинного, який вносить розбрат в суспільство», – розстріляти. Це була помста комуністів за те, що в минулому О.Островський наважився бути українцем-самостійником. Того ж дня в полтавських «Известиях» було надруковане повідомлення про розстріл чотирьох «контрреволюціонерів»: Микитюка, Запорожця, 17-річного хлопчину Марченка і актора Української театральної трупи Красиленка. Про це вбивство В.Г.Короленко, письменник-гуманіст, який мешкав на той час у Полтаві, відразу ж листовно повідомив голову Раднаркому УСРР Х.Раковського, з яким був особисто знайомий ще з дореволюційних часів. «Театр, - писав він з тривогою, - тривалий час був єдиним вогнищем української культури і все, що стосується театру, примушує українця насторожитися. А тут безглузде нічне вбивство за якоюсь таємною ухвалою, просто на вулиці, що видом людської крові зібрало на ранок натовп...» [5, С.129].

Через два дні В.Г.Короленко вже благав Х.Раковського: «Заради всього святого, - припиніть безсудні розстріли, хто б не чинив їх: особливий відділ, «чрезвычайка» або хто-небудь».

Наступні дні пройшли у В.Г.Короленка у хвилюваннях за життя О.Островського, коли вся Полтава жила в очікуванні можливої несправедливої страти. Письменник відразу ж звернувся до Сіпельгаса, який нічого конкретного В.Г.Короленкові не пообіцяв. З цим же проханням Володимир

Галактіонович побував у Я.Дробніса і М.Алексеева, які обіцяли не страчувати засудженого в Полтаві. Лише втручання Х.Раковського могло врятувати життя О.Островського

20 червня В.Г.Короленко знову пише йому листа: «Ці два дні у мене пройшли у хвилюваннях за одне життя : людину вже засудили.. Йдеться про артиста української трупи Островського, письменника-драматурга і режисера. Я вже писав Вам про це: українське суспільство дуже чуйне до своїх талантів, особливо до артистів і письменників, а Островський – людина надзвичайно приваблива і популярна. Страта його, знову ж безсудна і несправедлива була б жорстоким викликом абсолютно законним почуттям українців». В.Г.Короленко просив голову українського радянського уряду не допустити розправи над відомим діячем української культури. «Я від щирого серця закликаю навіть не про милосердя до нього, а про звичайну справедливість, правосуддя і ... про звичайну розсудливість влади» [5, С.149, 151].

Проте ні прохання української інтелігенції, ні В.Г.Короленка не допомогли. Комуністична влада іноді «милувала» кримінальних злочинців, контрреволюціонерів-білогвардійців, але ніколи – українських патріотів.

Коли стало зрозумілим, що вирок смерті вже винесено і О.Островський приречений, залишалася остання надія врятувати йому життя – оскаржити його вищим органом радянської влади на Полтавщині. 19 червня президія Полтавського губвиконкому (голова – Микита Алексеев) запропонувала Сипельгасу відкласти виконання смертного вироку і провести об'єктивне розслідування справи О.Островського. Проте його доля була вже вирішена особисто Я.Дробнісом.

Щоб не збурювати жителів Полтави позасудовими розстрілами в Чека, Я.Дробніс «умив руки». У листі до Всеукраїнської Чека від імені губкому КП(б)У він писав, що з «політичних міркувань» виконання вироку над О.Островським у Полтаві може викликати «небажані наслідки», а тому наказав відправити його до Особливого відділу Всеукраїнської Чека в Києві. Його керуючий пішов назустріч побажання Я.Дробніса і 26 червня вирішив «у

зв'язку з неспокійним часом у Полтаві, щоб не викликати зайвих хвилювань серед українців», виконати вирок смерті в Києві, що і було зроблено [3, Арк.43].

17 квітня 1991 року на підставі статті 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» Островський Олександр Павлович був реабілітований. Твори письменника перевидані заново, ведуться літературно-критичні обговорення.

На жаль, у життєписі Олелька Островського ще багато припущень і білих плям, а отже, і роботи по їх дослідженню.

Джерела та література

1. Боротьба /Полтава/. – 1919. – 27 січня.
2. Державний архів Полтавської області. – Ф.П. – 7.-Оп.І. – Спр.48-А.
3. Державний архів СБУ. – Спр.74295. – ФП.
4. Дмитро Соловей. Розгром Полтави. Спогади з часів Визвольних змагань українського народу. 1914-1921. Видання друге, доповнене. – Полтава: В-во «Криниця», 1994.
5. Короленко В.Г. «...Что написано – неопровержимо» - «...Що написано – неспростовне»/ - К.:ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – С.129.
- 6.Віктор Ревегук. Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради /березень 1917- квітень 1918 рр./. – Полтава: В-во «АСМІ», 2007.
- 7.Яременко Василь.Подзвін по безсудно убієнному Олельку Островському (до 90-річчя вбивства), 2009.